

Mariën Hannink

Lezen mag leuk zijn, ook voor dove kinderen

Mijn naam is Mariën Hannink, beleidsmedewerkster (en vooral manusje-van-alles) bij de FODOK, de Nederlandse Federatie van Ouders van Dove Kinderen. Allereerst wil ik namens de FODOK de Stichting Lezen bedanken, in de personen van Marieke van Dormolen en Christiaan van Willenswaardt, en daarnaast de dames Dorien en Elly Nannings, die zoveel energie in de organisatie van deze dag hebben gestoken, doordrongen als zij waren van het belang van dit onderwerp. Maar natuurlijk kan ik meteen u hier voor mij bedanken: uw aanwezigheid hier kan niet anders dan betekenen dat ook u het belang onderkent van leesbevordering voor dove kinderen. Natuurlijk ook een woord van dank aan de dagvoorzitter, Theo van Munnen, die, hoewel oorspronkelijk afkomstig uit een ander stukje van Cluster 2, zich bijzonder heeft ingezet om de FODOK-activiteiten rondom leesbevordering voor dove kinderen te ondersteunen en meteen bereid was het dagvoorzitterschap op zich te nemen.

U bent hier in goed gezelschap, dat heeft u ongetwijfeld geconstateerd toen u het programma voor deze middag las: maar liefst 3 taalkundigen gaan u iets vertellen over lezen. En u maar denken dat dat voorbehouden was aan letterkundigen.

U hoeft er niet aan te twifelen dat deze taalkundigen, ieder op hun eigen manier, heel veel met lezen en boeken hebben. Al zal ik wellicht op deze dag mij meer opstellen als de halve en onofficiële orthopedagoog, die ik in dienst van de FODOK nu eenmaal geworden ben dan als taalkundige.

Dat u hier zit betekent waarschijnlijk al dat u beseft dat dove kinderen en lezen geen vanzelfsprekende combinatie is. Ik hoef u niet meer uit de doeken te doen wat de FODOK-leespionier van het eerste uur, Rita Bruning, aan de buitenwacht moest uitleggen, pakweg 25 jaar geleden. “Hebben dove kinderen leesproblemen, er is toch niets mis met hun ogen?”, kreeg zij te horen en zij rustte niet totdat een eerste onderzoek naar de mogelijkheden van boeken voor dove kinderen werd gestart, door de taalkundige Maaïke le Grand, we schrijven 1983.

Maar laten we bij het begin beginnen: wat is er nu eigenlijk aan de hand met dove kinderen en lezen? Begrijpend kunnen lezen vraagt natuurlijk taalkennis, maar ook nog een heleboel meer. Om met die taal te beginnen: taal bestaat niet alleen uit woorden, maar ook uit regels, bijvoorbeeld op het gebied van de zinsbouw en de morfologie, kennis van de vorm van woorden. Als er EN aan het eind van een woord staat kunt u kiezen: het gaat om een meervoud van een zelfstandig naamwoord of om een werkwoordsvorm in het meervoud dan wel een infinitief (het onvervoegde werkwoord), u hoeft maar even naar de zin te kijken en u weet welke keus u moet maken. En hoe weet u dat: u bent behoorlijk goed in de Nederlandse taal, niet echt een verdienste, want die taal is de meesten van ons met de paplepel ingegoten. Taalregels kent u onbewust en u past ze doorgaans foutloos toe, zonder nadenken.

Voor dove kinderen is leren lezen een inspannende bezigheid: zij moeten woorden en taalregels ontcijferen die zij nog onvoldoende op de automatische piloot zullen kunnen herkennen. Ik geloof (en hoop) dat het nu niet meer voorkomt, maar ik heb meegemaakt dat dove kinderen tijdens de leesles hardop moesten voorlezen en steeds gecorrigeerd werden op hun uitspraak. Tenenkrommend en verreweg de beste manier om leesplezier in de kiem te smoren.

Stel u voor hoe een doof kind kennis maakt met taal, met betekenisgeving: dat begint met de mimiek van de ouders als er getroost en geknuffeld wordt en soms met voor hen

oninterpreteerbare mondbewegingen. Hoe gelukkig is het dove kind bij wie al vroeg de doofheid gediagnosticeerd wordt, dat hulpmiddelen krijgt en deskundige gezinsbegeleiding en ouders heeft die hun best doen toegankelijke taal met hem te gebruiken, in de meeste gevallen gebarentaal.

En voor u nu opveert en roept: dus nu zoveel dove kinderen een cochleair implantaat (CI) krijgen is dat leesprobleem dus met een paar generaties de wereld uit? Nee, dat denk ik niet: een CI ontslaat ons zeker niet van de verplichting om koste wat kost in gesprek te blijven met dit kind in de taal die hem vertrouwd is, doorgaans de visuele taal, de gebarentaal. En waarom? Implantatie van CI vindt momenteel al rond de eerste verjaardag plaats en het zal niet lang duren voordat wij onze zuiderburen volgen in hun politiek om zo vroeg mogelijk, dus al in dat eerste levensjaar te implanteren. Ik zal u niet vermoeien met onze reserves dienaangaande, ik wil u wel duidelijk maken, dat van geen enkel kind van tevoren gezegd kan worden hoeveel het na implantatie gaat horen en op welk moment het CI werkelijk een meerwaarde zal hebben. En hoe jonger dat kind is, hoe minder er te voorspellen valt. Door er meteen na de implantatie van uit te gaan dat het kind wel gesproken taal zal kunnen leren en hem dus uitsluitend in die taal toe te spreken, kan het zijn dat we dit kind in een heel taalgevoelige, maar ook ontwikkelingskritieke periode adequate communicatie onthouden. Er moet gerevalideerd worden (hoewel je je even mag afvragen of revalideren hier wel helemaal de juiste term is...): hoe dan ook, dat betekent veel oefenen met spreektaal, veel bezoeken aan het CI-team en veel testen. In deze onzekere periode heeft het kind buiten al dat gerevalideer ook een taal nodig waarin het zich onbelemmerd kan uiten, een taal die het wellicht later ook nodig heeft als het CI minder effect heeft dan men hoopte of als het kind meer aansluiting zou zoeken met de Dovengemeenschap.

En vergist u zich niet bij die kinderen die een prachtige uitspraak hebben en die foutloos hardop kunnen lezen: want wie zegt mij dat dit kind ook begrijpt wat het leest? Zo is bijvoorbeeld mijn uitspraak van het Frans werkelijk prachtig (hetgeen iets anders is dan foutloos, zoals u ongetwijfeld weet), maar of ik werkelijk begrijp wat ik lees: voor u een vraag en voor mij trouwens ook...

Zolang er dus kinderen zijn bij wie het CI minder aanslaat dan gehoopt, voor wie de gesproken taal niet in al haar lastige facetten toegankelijk is, zullen we genoodzaakt zijn deze kinderen op een manier te benaderen die recht doet aan wat ze **wel** kunnen: we communiceren met ze in een visuele taal, we doen een beroep op de vaardigheden die ze hebben, de strategieën die ze kunnen hanteren en we helpen ze te compenseren waar dat nodig is.

Ik had het over taal, voor ik begon met al die uitweidingen die hopelijk hebben geïllustreerd dat je als doof kind nooit 1-2-3 de taal van je omgeving zult kunnen beheersen, ook niet wanneer de techniek je daartoe een eind op weg helpt. Taal bestaat uit allerlei componenten: ik noemde er al een paar: de grammatica, de morfologie, u denkt zelf wellicht aan de woordenschat. Er zijn tal van onderdelen van die taal die je moet beheersen om hem adequaat te kunnen gebruiken en te begrijpen. Dat geldt overigens ook voor de gebarentaal, kan ik niet nalaten er als taalkundige aan toe te voegen. Ikzelf verkeer altijd net te weinig onder doven om de gebarentaal ook maar een beetje onder de knie te krijgen, maar de gebaren voor KOFFIE en THEE en nog zo wat weet ik: een paar van die voor de hand liggende inhoudswoorden zal ik maar zeggen. Maar zodra er gebruik gemaakt gaat worden van ingewikkelde zinsconstructies en van lastige handvormen ben ik al uit de buurt: dat zijn de fijne kneepjes die ik onvoldoende beheers.

Vergelijk dat met de spreektaal, wanneer je die alleen op afzien moet kunnen leren: het mondbeeld van allerlei letters komt overeen, dus het is vaak raden. En dan kun je op een

gegeven moment het woord BIBLIOTHEEK misschien nog afzien, het woord BOEK wordt misschien al moeilijker, maar wat te denken van die belangrijke, maar o zo lastige woordjes als: ER, DUS, MAAR, TOCH, ALS, DAN. De functiewoordjes, woorden die geïsoleerd eigenlijk geen eenduidige betekenis hebben, maar die in een zin een enorm betekenisverschil teweeg kunnen brengen. Wat doet het woordje MAAR (in combinatie met het werkwoord NEMEN) in: IK NEEM HET ER MAAR VAN en in: IK NEEM MAAR EEN BEETJE. Of: IK ZIE ERG TEGEN HEM OP en IK ZIE ER ERG TEGEN OP HEM TE ZIEN. En denk aan al die woorden die een verband tussen zinsdelen aangeven: ZODAT, WAARDOOR, NIETTEMIN, MAAR, NADAT, WANT, OMDAT en de zo simpel ogende ALS/DAN-constructies. Ze maken een wereld van verschil, maar je moet ze wel goed kunnen interpreteren.

Ik hoop dat u hiermee een beetje inziet hoe moeilijk het is om al die nuances van het Nederlands in de vingers te krijgen; nuances waar wij, over het algemeen native speakers, niet bij stilstaan. En om maar meteen op die vingers door te borduren: er zijn andere onderdelen van de taal die wellicht makkelijker geleerd kunnen worden dankzij het feit dat een kind de beschikking heeft over een andere taal. De gebarentaal dus, die weliswaar haar eigen regels heeft, maar ook een aantal overeenkomsten met de gesproken taal. Denk aan de woordenschat: als het kind via de gebarentaal woorden, concepten leert kennen, dan hoeft het “alleen maar” (en dat moet u even tussen aanhalingstekens zien) een vertaalslag te maken van gebaar naar woordbeeld. Wat dat voor enorme operatie in de hersenen inhoudt, hoef ik u waarschijnlijk niet te vertellen, maar de mogelijkheid is er.

Alleen: de gebarenschat van veel dove kinderen is in eerste instantie minder omvangrijk dan de woordenschat van hun horende leeftijdgenoten. Dat heeft te maken met het feit dat dove kinderen toch leven in een omgeving die doorgaans niet 100% op hen gericht is: hun horende ouders doen hun best hun gebarentaalmodules af te ronden; de leerkracht op school is onder ons gezegd ook niet altijd even gebaarvaardig en waar komt een doof kind dove volwassenen tegen? In de thuissituatie vrijwel nooit en in de schoolsituatie helaas ook te weinig.

Maar kunnen lezen is meer dan taalbeheersing. Lezen is ook verhaalervaring inzetten, verwachtingspatronen ontwikkelen, maar ook: gebruiken van levenservaring, verhalen van anderen, kennis van andermans belevenissen, kennis van de wereld. Bekend zijn met “ze leefden nog lang en gelukkig”, met het lijk uit de kast en al dan niet happy endings na ijzingwekkende avonturen, maar ook met ik-verhalen, terugblikken, diverse tekstsoorten.

En lezen doet dus ook een beroep op je kennis van de wereld: weten dat er in Brazilië kinderen zijn die hun eten bij elkaar moeten stelen, beseffen wat er in voormalig Joegoslavië gebeurde. Maar ook dichterbij huis: weten dat ouders soms scheiden en dat je daar heel veel verdriet van kunt hebben, dat kinderen gepest worden en dat daar wat aan te doen valt (of niet) en dat ruzie ook gewoon uit te praten is.

Over die diversiteit aan onderwerpen te lezen, maakt dat je groeit: je leert nieuwe dingen, je leest over kinderen zoals jij, misschien voel je je daardoor weerbaarder of ontwikkel je meer begrip voor anderen. Maar je kunt pas goed over dat soort zaken lezen als je dat alles in een context kunt plaatsen, als je een referentiekader hebt, een redelijk zicht op de wereld om je heen. En als je een doof kind bent dat niet of nauwelijks met zijn of haar directe omgeving communiceert, dat door die omgeving niet volwaardig betrokken wordt bij het dagelijks leven, dan heb je zelfs dat soort basale kennis onvoldoende tot je beschikking.

Gewone kinderboeken vormen zo dus qua taal en qua inhoud vaak een belemmering voor dove kinderen, die daardoor aangewezen zijn op makkelijkere en niet voor hun leeftijd bedoelde, dus vaak kinderachtige, boeken.

Dit doortrekkend zult u beseffen dat dus ook lang niet alle Makkelijk Lezen-boeken, die veelal geschreven zijn voor kinderen met primaire leesproblemen, zoals dyslexie, zonder meer geschikt zijn voor dove kinderen. Dyslectische kinderen zijn immers doorgaans wel vertrouwd met de wereld om hen heen, met de sociale codes en de verhalen van hun omgeving. Wil je zo'n boek toegankelijk maken voor een gemiddeld doof kind (zo dat al bestaat) dan moet er vaak veel meer uitgelegd worden, dan moet het referentiekader eigenlijk in het verhaal zelf verwerkt worden. Dat is de reden waarom Van Tricht Uitgeverij in nauwe samenwerking met de FODOK, inmiddels alweer 10 jaar, speciaal toegankelijke boeken voor dove jongeren uitgeeft, die natuurlijk ook wel weer geschikt kunnen zijn voor allochtone lezers en wat ik maar noem "niet-grage" lezers: andersom werkt het dus vaak wel.

Tja, eigenlijk lijkt het alsof ik u wil vertellen dat het maar niks is, en ook vooral ook niks wordt met dove kinderen en lezen. Dan wordt het toch echt tijd om de boodschap met kracht bij te stellen. Ik heb u een (absoluut niet volledige) opsomming gegeven van de hindernissen die dove kinderen ondervinden bij het lezen en leren lezen, maar ik wil u vooral vertellen dat we ons daar niet bij neer moeten leggen. Want er zijn zoveel dingen die we kunnen en moeten doen om lezen leuk en toegankelijk te maken voor dove kinderen. Alleen moet er dan wel op diverse fronten wat gebeuren.

Allereerst hebben dove kinderen behoefte aan toegankelijke taal, vaak de gebarentaal, die later wellicht geleidelijk aan vervangen wordt door de spreektaal. Maar om die gebarentaal te leren zoals horende kinderen de spreektaal leren, om de verhalen te leren kennen die horende kinderen horen, om de wereld in al haar eigenaardigheden te bevatten zoals horende kinderen haar bevatten, hebben deze kinderen meer nodig dan die gebarende ouders, die goedwillende leerkrachten, die paar dove kinderen en die ene dove leerkracht om zich heen: dan hebben ze een omgeving nodig die hun in een taalbad of misschien nog liever een "verhalenbad" onderdompelt. Dan hebben we weinig aan dat ene kleine dovenklasje op een niet-gebarende school of erger nog: aan 2 dovenklasjes in één stad, beide in een omgeving die dat taalbad niet kan bieden. Dan hebben we meer nodig dan goede wil, dan hebben we keiharde afspraken en nauwe samenwerking nodig tussen alle betrokken partijen om ervoor te zorgen dat dovenonderwijs in grotere eenheden, met goed gebarende en liefst veel dove volwassenen, kan plaatsvinden. Dan moeten we ouders kunnen laten zien dat speciaal onderwijs hun dove kind ook veel kan bieden, desgewenst in combinatie met goed begeleid en ondersteund regulier onderwijs.

Dan moeten we dove kinderen duidelijk maken dat lezen leuk is, dan lezen we met verve voor, dan gaan we regelmatig naar de bieb, dan vertellen we enthousiast over een nieuw boek, maar ook over de avonturen in ons eigen leven en de gebeurtenissen in de wereld. Dan bieden we boeken aan, die wel makkelijk leesbaar en boeiend en leeftijdsadequaat zijn; de FODOK geeft regelmatig Keuzelijsten van toegankelijk geachte boeken uit. En dan moeten de instellingen voor dovenonderwijs in gezamenlijkheid gaan onderzoeken op welke wijze we gebruik kunnen maken van de sterke kanten van dove kinderen om zo, misschien op een heel andere manier dan bij horenden, adequaat leesonderwijs te bieden. Dan staan we bijvoorbeeld stil bij de speciale behoeften van allochtone dove kinderen en vooral: dan betrekken we ouders in dit hele proces. Dat zijn de uitdagingen waarvoor we staan en waarvan ik hoop dat u ze met bevologenheid zult aangaan, zodat we over een aantal jaren kunnen zeggen: wat goed, dat die studiemiddag er was toen in 2006, en wat fijn dat we al zover gekomen

zijn, want, al is er nog genoeg werk te doen: onze dove kinderen vinden lezen zelfs leuk. Wie had dat ooit gedacht?

Lezing, uitgesproken tijdens de Studiemiddag Dove Kinderen Lezen in Utrecht op 1 november 2006